

Kan man lägga perspektiv på framtiden? En kommentar till en artikel av Johan Callmer

Sedan 1970-talet förs av hävd mycket av den teoretiska diskussionen i svensk arkeologi i *Fornvännen*. Mest är det fråga om debattinlägg, men även recensioner och artiklar har provocerat läsekretsen. Nu senast i Årgång 90, 1995 häfte 1, är det Johan Callmer som lägger fast arkeologins grundläggande perspektiv.

Det är en artikel som till sin karaktär påminner om ett kommenterat *credo* – en diskussion om arkeologin ovanför arkeologisk teori – och på denna punkt vill författaren inte bli missförstådd. När han sammanfattningsvis uttrycker sig så här: »Med några få och motiverade undantag har jag inte gått närmare in på arkeologins vetenskapsteori och detta har som inledningsvis deklarerats skett fullt avsiktligt» (Callmer 1995, s. 42), så förstår man, av det armerade språkbruket och den bestämda tonen, att man som kritisk läsare inte skall sitta och förarga sig över bristen på hänvisningar till omhuldade teoretiska författare och deras verk.

Förhållandet framgår också vid en jämförelse med referenslistorna i andra teoretiska texter, t. ex. i de tre mest teoretiskt inriktade artiklarna i senaste bandet av tidskriften *Tor*. Här ligger *en* text (Hegardt 1995) mycket nära Johan Callmers artikel, så till vida att den diskuterar metafysiska faktorer i efterkrigstidens arkeologi. De två andra (Edenmo 1995; Notelid 1995) rör däremot teoretiska problem i samband med att förstå förhistorien som socialt liv och kunde, tillsammans med den första, passa väl som måltavlor för den kritik av 1980- och 1990-talets arkeologi, som Johan Callmer för fram. Av 43 referenser återfinns bara 4 bland de 111 i de tre *Tor*-artiklarna. Inom sig har de tre artiklarna 9 författare gemensamt i två eller tre texter, men i Johan Callmers artikel å ena sidan och åtminstone någon av de tre övriga å den andra, finns bara 7 gemensamma författare. Dessa kopplingar är huvudsakligen ett resultat av Johan Hegardts artikel och ingen författare är gemensam för alla fyra. Hodder och Malmer möter man dock hos Johan Callmer och i ytterligare två texter.

»Arkeologins grundläggande perspektiv»

formas i tre delar. Först ett inledande avsnitt om arkeologi och moral, som anlägger ett teoretiskt perspektiv vilket författaren väljer att uppfatta som en diskussion av arkeologins metafysik. Därefter följer arkeologins historia i två avsnitt och det hela avslutas med en beskrivning av arkeologi som teoretiskt, pragmatiskt och organisatoriskt fenomen.

I avsnittet om arkeologins uppgifter och ansvar uttrycker sig Johan Callmer på ett så iögonenfallande sätt att läsaren inte kan undgå att lägga märke till att det bara är 33 ord mellan det lämpliga i att anslå en *ödmjuk ton* och en *moralisk pikt* att agera, »om vi bekänner oss till demokratin» (Callmer 1995, s. 29). Därefter markeras i tur och ordning vår begränsning och svaghet, de exempellösa möjligheter vi åtnjuter under de senaste årtiondena och sist den nytta vi kan ha av att begrunda hur snabbt grunden kan ryckas bort under oss (Callmer 1995, s. 29).

Det är ett välkänt mästrande misantropiskt mönster som kan sammanfattas: du är svag, du är lyckligt lottad, allt kan tagas ifrån dig. Job och Luther leva än, vi bör passa oss ganska noga och Johan Callmer kan sammanfatta sig så här: »Det vi kan göra i vårt ämne är att ha en välgrundad och genomtänkt uppfattning om vad arkeologi är och inte är» (1995, s. 30). Redan här vet den uppmärksamme läsaren med sig att skulle hon eller han sakna en sådan uppfattning, så är det hög tid att ta sig själv i kragen.

Johan Callmer är inte nöjd med tillståndet i det arkeologiska forskarsamhället. Tillståndet är dåligt på grund av de återkommande fadermorden, arkeologers bristande självinsikt och det traumatiska samspelet mellan vetenskapliga optimister och pessimister. Det är allvarliga tillstånd och vore de legio låge vi verkligen illa till. Jag tror emellertid att problemen på sin höjd är en »brist på mognad i självsynen» (Callmer 1995, s. 30), som kan dyka upp momentant hos var och en av oss och kanske mer stadigvarande hos någon enstaka. De cykliska fadermord som Johan Callmer finner vara

många förekommer inte inom svensk eller skandinavisk arkeologi.

Kontentan av den inledande diskussionen är inte desto mindre att den som inte håller med saknar en självinsikt som i sin tur skulle ha kommit honom eller henne att förstå arkeologens uppgifter och ansvar. Om man nu inte själv förstår sina brister och dessutom inte kan redogöra klart för vad arkeologi är och (framförallt) *inte* är, så ligger man illa till. Dock kan personliga tillkortakommanden delvis förklaras av att vissa teoribildningar under senare år gjort det svårare att rätt förstå arkeologins väsen. Detta leder Johan Callmer in på en framställning av arkeologins tre rötter, och då blir det strax litet mera spännande ty med fadermorden i gott minne borde så småningom en och annan bägare med bolmörtssaft vara inom räckhåll.

Arkeologins historia

Johan Callmer bygger sin framställning kring ett grundbegrepp som, delvis beroende på hur det belyses, kan kallas rötter, pelare eller perspektiv. Fram till år 1900 utvecklas tre rötter i arkeologin. I vårt århundrade skulle man kunna kalla dem pelare och i framtiden kommer de, »i en till en viss grad renodlad form», att utgöra arkeologins grundläggande perspektiv. Denna perspektivstatus har de naturligtvis i princip haft sedan de blev urskiljbara. Perspektiv är alltså också forskningshistoriskt ett överordnat begrepp och givetvis hänger erkännandet av dessa perspektiv ihop med erkännandet av det mera metafysiska perspektivet – den självinsikt om ansvar och uppgift som bör vägleda en arkeolog – vilket befinner sig på en nivå över vetenskapsteorierna, hur det nu egentligen går till.

Om händelser i tid kan man alltid fråga sig vilka händelser som gick före. Därför kan det roliga i att känna till de föregående händelserna så småningom förvandlas till ett ganska tröstlöst engagemang i en med säkerhet oändlig regress. För arkeologins del överväger till en början det roliga, ty bäst som man intresserar sig för ämnets historia står man plötsligt inför dess objekt. Det är alltså, för att ta ett exempel, inte blott i Hermelins (Odelberg 1993) och senare Burströms (1993) upptäckt av sörm-

ländska fornlämningars status som moderna, utan också i upptäckten av det förflutnas närvaro här och nu, t. ex. som artefakter och fornlämningar, som det roliga med de första regresserna består. För Sörmlands del blir intresset för det som kom före än roligare, ty här, i Jordbro, undersökte Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet för ett par år sedan en förromersk stensättning som i sin inre stenkrets och fyllning, med uppenbar avsiktlighet inkorporerade kvartsavslag hämtade från en intilliggande stenåldersboplats (Lindborg och Schönbeck 1995).

Vad än man under förromersk järnålder menat om dessa föremål, deras ursprung och betydelse, så har man vetat att de haft en relation till något som delvis stod utanför en själv och därmed också i en viss mening till en ålder eller tid som inte enbart varit ens egen. Inför hanteringen av stenåldersartefakterna har man med andra ord gjort klart för sig ett grundläggande arkeologiskt övervägande, nämligen förståelsen av det förflutnas kontext.

Det kan tyckas vara en ganska tom, smått sofistisk, poäng att framhålla att arkeologins rötter förlorar sig i arkeologin själv, och det följer som sagt av logiken i den inledande satsen om händelser i tid, men i förhållande till Johan Callmers text är inte poängen helt tom.

Den vidare innebörden i exemplet med den förromerska järnålderns förhållande till det vi kallar stenålder, är följande: Många sätt att förhålla sig till eller analysera det förgångna och det tidsfrämmande har förlorat en del av sin självständighet som analysredskap för att istället bli historiska exempel på förståelse. I den egenskapen blir de också ett memento för våra egna analytiska redskap, som kan förväntas gå samma öde till mötes. Redskapen blir, för att parafrasera Johan Callmers terminologi, till rötter som ruttnat, pelare som vittrat och perspektiv som suddats ut. Just härigenom skiljer sig exemplet från Johan Callmers motsvarigheter, ty i hans text stärks ursprunget, fundamentet och synsättet i en utveckling som tycks höjd över varje tvivel. Så sker i alla fall från mitten av 1700-talet och fram till ca 1900 då de tre rötterna uppnår status av grundläggande perspektiv. Som läsare undrar man om det finns något egentligt skäl till att arkeologi just under

denna period blir arkeologi i Johan Callmers mening, eller om det bara händer.

Johan Callmer nöjer sig med att peka på händelseförloppet och vad som i dåtidens *nu* var viktigt t. ex. förtrollning inför högkulturer, utgrävningen av Pompeji, Napoleon i Egypten, idéer om kulturspridning, darwinism som modell för idéer om kulturutveckling och dess betydelse för ekologibegreppets utveckling. Johan Callmers synsätt och framställning är emellertid inte tillfredsställande, när det gäller den arkeologi han finner vara den riktiga, ty det tycks klart att denna arkeologi på ett ovanligt tydligt sätt är ett utforskande av ett förhållningssätt till kultur och samhälle som Anne Robert Jaques Turgot (t. ex. 1751, *Plan de deux discours sur l'histoire universelle*, översatt i Meek 1973) och Adam Smith (t. ex. 1776, *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*) oberoende av varandra formulerade i fyrstadieteorin ca 1750 (Eriksson 1988, s. 153 ff., 169 ff.).

Fyrstadieteorin

I sin bok *Samhällsvetenskaperna uppkomst* (Eriksson 1988) påvisar Björn Eriksson fyrstadieteorins betydelse för uppkomsten av det vi ser som det sociologiska perspektivet, nämligen analysen av de informella institutionerna, sådant som arbetsdelning, grupp känsla eller familj och en mängd andra institutioner vilkas existens vi numera tar för given trots deras informella snarare än formella status och trots det faktum att de för förhistoriens människor mycket väl kan ha varit okända som institutioner. Teorin formulerades parallellt av Turgot och Adam Smith, men utvecklades av den senare och ett antal skotska intellektuella. Den kom att innehålla följande stadier: jägar-, herde-, jordbruks- och handelsstadiet. Till dessa knöt sig var sitt »mode of subsistence». Poängen med teorin var att stadierna visserligen kunde utgöra en kronologisk serie, men att detta inte var nödvändigt. Under givna omständigheter kunde samhällstyperna finnas bredvid varandra.

Björn Eriksson nämner som en av förutsättningarna för teorin Joseph Lafitau's bok *Moeurs des sauvages américaines comparées avec mœurs des premières temps* från 1724 (översatt av Fenton &

Moore 1974–77; Eriksson 1988, s. 148). Lafitau kunde påvisa likheter mellan de indianer han iakttagit i Amerika och de upplysningar om seder som han kunde hämta ur Bibeln, Iliaden och Odysseen samt Tacitus' skrifter. Fader Lafitau förklarar de faktiska tillstånd som han iakttar och dem han jämför med som resultatet av ett forntida samband mellan kulturerna, men fyrstadieteorins företrädare, som inför begreppet 'mode of subsistence', säger med hänvisning till detta begrepp att något historiskt samband inte behöver finnas. I dag anser vi oss nästan alla veta att sambandet i Lafitau's fall fattas.

Genom att ta fasta på människans förmåga att skapa och leva i informella institutioner, och just i kraft av dessa överleva på olika sätt inom de gränser världen sätter, skapar man inte bara grunden för samhällsvetenskap, man skapar även grunden för den historia som ligger bortom de formella institutionerna, dvs. de skriftlösa tidernas historia och den som tillhör de händelser vilka under historisk tid inte betraktades som händelser inom formella institutioners ram och som därför förblev odokumenterade. Samtidigt med detta förenar man med hjälp av begreppet 'mode of subsistence' kultur med ekonomi i betydelsen 'hushållning', varför begreppet innefattar samspelet mellan människa och miljö, som i sin tur ofta ger upphov till informella institutioner.

Det är mestadels med teori som man får stopp på den oändliga regressen och därför är det just dessa teoretiska landvinningar som Johan Callmers rötter, pelare och perspektiv hämtar näring ur, står på och utgår från. Ty det är med upptäckten av denna form av historia och samhällsvetenskap, med beaktande av ekonomi i vidaste mening, som Johan Callmers arkeologi kan ta sin början. Dess metod, jämförelsen, fanns innan, men det var fyrstadieteorin som gav arkeologi och många andra ämnen en fruktbar teoretisk grund, oberoende av vilka rötter, pelare eller perspektiv som lockade. Det förhållande att arkeologin inte byggdes färdig ca 1750 får vi, ännu efter ca 250 år, skylla på den tid det tar för en kultur att utforska vidden av sin teoretiska grund. Det är ingen skam i att det har tagit 250 år för arkeologin att utforska den, att Johan Callmer känner varmt för den

och att teorin fortfarande, genom att öppna för en analys av informella institutioner, är en del av grunden för analysen av många intrikata kulturhistoriska fenomen.

I dag ligger teorin emellertid inte bakom alla de analyser som vi kan finna viktiga. Man kan bl. a. säga att den saknar ett socialpsykologiskt perspektiv på människan, något som man i dag inte skulle vilja avvara t. ex. när man skall analysera varför den teoretiska debatten i dagens arkeologi är som den är. Det förstår man när man först ser arkeologisamhället som en av de informella institutioner som, präglade av individer, förvaltar det intellektuella arvet i vår tid, och sedan förstår att det i förhistorien måste ha funnits liknande informella institutioner, som kännetecknats av socialpsykologiska faktorer liknande dem som styr vårt handlande i dag. Människans sätt att vara som individ och medlem av ett kollektiv är nämligen en generell teori som t. ex. ligger bakom fenomen som individuering, språk eller socialisation, vilka i sin tur är fenomen som vi har svårt att hävda inte existerade under förhistorisk tid och som vi måste tillmäta stor betydelse för uppkomsten av informella och formella institutioner osv., osv.

Ser vi tillbaka på studiet av det förflutna som mänsklig kultur, är det tydligt att man tidigt, t. ex. under renässansen, intresserade sig för formella institutioner, att man under 1700-talet kom att introducera studiet av de informella institutionerna och att man ytterligare något hundra år senare började inkorporera den enskilde som socialpsykologiskt fenomen i sina analyser. Det är typiskt för denna teoriutveckling att den inte kastar studiet av tidigare intressesfärer över bord, för meningen med teoriutveckling inom humaniora och samhällsvetenskap är att utveckla komplexiteten i studiet, utan att avstå från förståelse, och undvika strömlinjeformad forskning. Därför är det också fortfarande intressant att veta hur människan under förromersk järnålder i Sörmland handskades med fenomenet stenåldersföremål.

Avslutning

Johan Callmer ser inte de senare årens teoretiska diskussion som något positivt. Han har

särskilt svårt att uppskatta en kontextuell arkeologi, eftersom han finner denna vara ett hot mot det generella och kategoriserande. Han ser hotet som ett oundgängligt resultat av viljan att främst skildra det unika. Här är det svårt att hålla med, just på grund av att mer komplexa teorier inte förhindrar oss att arbeta med kategoriseringar och förenklingar, när det tycks oss nödvändigt. Den av Johan Callmer ofta kritiserade Hodder (som väl ligger närmast till att likt tidigare förförare av ungdom tömma en bägare bolmört på det allmännas bekostnad) är således inte oförmögen att arbeta med generaliseringar (Hodder 1990) och han har en ytterst tolerant inställning till olika arkeologier (Hodder 1991).

Poängen med komplexiteten är att rädda oss från den sortens kategoriseringar som hämmar vår förståelse mer än den främjar den, genom att effektivt dölja en komplexitet. Avsikten är inte att fördöma arkeologi som baserar sig på hårt kategoriserade eller perspektivberoende källor, avsikten är att visa att dess underlag är för simpelt.

Risken är naturligtvis liten att någon skulle kunna frambringa ett komplext och helt obrukbart unikum, det som skulle undandra sig all jämförelse. Då är sannolikheten större att man under utgrävningens eller undersökningens gång med en fyrkantig dokumentation i klumpiga kategorier destruerar källmaterialet så grundligt att enbart dess kateogiska trivialitet återstår. Men även för en sådan sak är sannolikheten liten om arkeologen har den minsta vilja att dokumentera snarare än förstöra en källa vars komplexitet han eller hon inte tycker sig överskåda.

Johan Callmers vilja är att låta arkeologin nå till en för honom acceptabel mognad, avgränsning och organisation: »Varför inte en institution med en professur i historisk arkeologi och biträdande professorer i jämförande social förhistoria och i människa och miljö under förhistorisk tid. Dessa företrädares olika men kompletterande syn på arkeologins teori och metod skulle garantera en dynamisk utbildnings- och forskningsmiljö.» (Callmer 1995, s. 42.) Den viljan och den arkeologin är det inte lätt att känna sig stimulerad av. Deras perspektiv verkar garanterat för trånga.

Referenser

- Burström, M. 1994. *Mångtydiga fornlämningar: en studie av innebörder som tillskrivits fasta fornlämningar i Österrekarne härad, Södermanland*. Stockholm.
- Callmer, J. 1995. Arkeologins grundläggande perspektiv. *Fornvännen* 90, s. 29–44. Stockholm.
- Edenmo, R. 1995. Preskriptiva språknivåer och arkeologiska tolkningar. *Tor* 27, s. 725–740. Uppsala.
- Eriksson, B. 1988. *Samhällsvetenskapens uppkomst. En tolkning ur den sociologiska traditionens perspektiv*. Uppsala.
- Fenton, W. N. & Moore, E. L. 1974–77. Se Lafitau (1724).
- Hegardt, J. 1995. »Men gudskelov att professorer finnas, för vilka sanningen är ganska klar . . .». *Tor* 27, s. 675–724. Uppsala.
- Hodder, I. 1990. *The domestication of Europe: Structure and contingency in Neolithic societies*. Oxford.
- 1991. Introduction. *Archaeological theory in Europe: The last three decades*. (I. Hodder ed.) London.
- Lafitau, J. 1724. *Moeurs de sauvage . . . (Customs of the American Indians compared with the customs of primitive times)*. Transl. by W. N. Fenton and E. L. Moore. 1974–1977. Toronto.
- Lindborg, H. & Schönback, M. 1995. Stensättningen anl. 23, fornlämning 182, Jordbro, Österhaninge sn, Södermanland. Manus i Rapport K. Äija.
- Meek, R. L. 1973. *Turgot on progress, sociology and economics*. Cambridge.
- Notelid, M. 1995. Displacement and problems of scope in the renewal of Valsgårde research. *Tor* 27 1995, s. 419–430. Uppsala.
- Odelberg, M. 1993. *Med portfölj och ritstift: Olof Hermelin en fornforskningens tjänare*. Stockholm.
- Smith, A. 1776. *An inquiry into the nature and causes of wealth of Nations*. The Glasgow edition of the works and correspondence of Adam Smith, 1976. Oxford.
- Turgot, A. R. J. 1751. Plan de deux discours sur l'histoire universelle. *Oeuvres de Turgot et documents le concernant, avec biographie et notes par Gustave Schelle*. vol. 1: 275–323, 1913. Paris.

Frands Herschend
Arkeologiska institutionen
Gustavianum
753 10 Uppsala

